

Kitap Tanıtımı / Book Review

AHLAK, DEĞERLER VE EĞİTİMİ

Prof. Dr. Recep KAYMAKCAN, Yrd. Doç. Dr. Hasan MEYDAN

Dem Yay., İstanbul, 2014

Araş. Gör. Fatmanur DİKMEN*

Eşref-i mahlukat olan insanın, hayat yolculuğu boyunca, kendisine emanet olarak verilmiş kıymetli yetenek ve imkanları iyi yönde kullanarak hem dünya hem de ahiret mutluluğuna erişmesinde sahip olduğu ahlak ve değerler ona rehberlik edecektir. Zira insanın sahip olduğu güzel ahlak ve değerler, onun tutum ve davranışlarını, çevresi ile olan etkileşimini ve dolayısıyla da dünya görüşünü belirler.

Ahlak ve değerlerin geliştirilip bireye aktarılmasında ise eğitim, en önemli kurumlardan biri olmak durumundadır. İçinde yaşadığımız dönemde değerler eğitimi, eğitimin bir işlevi olmanın ötesinde bir ihtiyaç olarak da kendisini gün geçtikçe daha da fazla hissettirmektedir. Dünyadaki tüm çocuklar şiddetten, gün geçtikçe büyüyen sosyal problemler ve birbirlerine karşı ve onları çevreleyen dünyaya karşı saygı yoksunluğundan giderek daha çok etkilenmektedir. Farklı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de ebeveynler ve eğitimciler bu eğilimi tersine çevirebilmek için değerler eğitiminin önemini ve gerekliliğini hissetmektedirler.

İşte Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan tarafından kaleme alınmış olup, DEM Yayınları tarafından 2014 yılında yayınlanmış olan bu çalışma da, eğitimci ve ebeveynlere hem kendi değer dünyalarını zenginleştirme hem de yarının

* Arş. Gör., Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

yetişkinlerine temel değerleri kazandırmada geleneksel ile günceli bir araya toplayan, teorik ve pratik bir destek noktası oluşturmayı amaçlamaktadır. Çalışma öncelikle ahlak, değerler ve ahlaki karakter üzerine ahlak ilmi ve İslam ahlakı merkezli birikimi yeni bir bakış açısıyla okuyucuya sunmaya çalışmaktadır. Ardından günümüzde en yaygın bir şekilde kabul gören ve uygulanan ahlak eğitimi formu olan değerler eğitimi ele almaktadır. Böylelikle bir yandan değerler ve eğitiminin ahlak ve İslam ahlakı içindeki köklerini okuyucuya görme imkânı verirken diğer yandan da günümüz değerler eğitimi çalışmalarına bu eğitimin geleneksel boyutunu oluşturan ahlak ve eğitimi üzerinden katkı yapmaya çalışmaktadır. Değerler eğitimi üzerine yapılan teorik incelemelerin ardından evde, okulda ve sınıfta değerlerin öğretiminin nasıl olması gerektiği örnek yöntem ve ilkeler üzerinden sunulmaktadır.

Sekiz bölümden oluşan çalışmanın “Teorik ve Kavramsal Değerlendirme” başlığını taşıyan ilk bölümünde ahlak ve değerler eğitimi alanının temel kavramları, bu kavramlara dair psikolojik, sosyolojik, felsefi, dini ve eğitimsel yaklaşımlar ele alınmakta ve değerler eğitiminin amacı, önemi ve imkanı tartışılmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak ahlak, ahlak, ahlaki davranış, etik, değer ve erdem gibi temel kavramların tanımları ve mahiyeti ortaya konulmuştur. Öncelikle ahlak kavramına dair görüşlere ve kavramı farklı yönleriyle ele alan tanımlara yer verilip, bu tanımları da göz önünde bulundurarak ahlak kavramının tüm boyutlarını içeren yeni bir tanım ortaya konulmuştur. Buna göre ahlak, “insanın yapıp etmelerini ve bu yapıp etmelerin kendisinden çıktığı karakter yapısını; eylemleri ve bunlarla ilgili değerlendirmelerini yönlendiren toplumsal kuralları; insanın iradi fiilleri ile ilgilenen teorik ve pratik alanı aynı anda ifade eden kavram”dır. Ahlaki davranış ise ruha yerleşmiş, düşünme ve zorlama olmaksızın kolaylıkla meydana gelen ve ihtiyar ile iradeye dayanan bir davranıştır. Bundan sonra değer kavramı incelenmiş ve kavramla ilgili tanımlara yer verilip, değerlerin davranış üzerindeki etkileri ortaya konulmuştur.

Sokrates, Platon ve Aristodan başlayarak İslam ahlakçıları üzerinden günümüze ulaşan erdem ve fazilet kavramları ise daha çok ahlaka ve bireyin kişiliğinin ahlaki yönü olan karaktere ilişkin kavramlar olarak algılanmıştır. Birey tarafından içselleştirilmiş insan onuruna yaraşan, çoğunlukla din ve toplum tarafından onaylanan değerler erdem olarak kabul edilmiştir.

Temel kavramalar bu şekilde açıklandıktan sonra ahlak ve değerler eğitiminin önemi, amacı ve imkanı üzerinde durulmuştur. Buna göre herşeyden önce tüm peygamberlerin temel misyonlarından biri ahlaki güçlendirmek olmuştur. Günümüzde ise hayat başarısı ve toplumsal gelişmişlik büyük oranda eğitime verilen değer ve aktarılan kaynaklarla ilişkilidir. Dolayısıyla eğitim sisteminde ve ailede çocukların değerler eğitimi mümkün kılacak imkanları oluşturmayı gerektiren sebeplerin ne olduğu üzerinde durmak gerekmektedir. Günümüzde

herşeyden önce gençlerin kötüleşen eğilimleri, okul ve ebeveynleri değerler eğitimine yönlendirmektedir. Bunun yanında bireydeki ahlaki karakteri geliştirecek bir eğitim, toplumsal açıdan da önem arz etmektedir. Çünkü toplum yaşamını devam ettirmek de ancak ortak değerlerin varlığının devam etmesiyle mümkündür.

Ahlak ve değerler eğitiminin amacı ise İslam ahlaki perspektifinden “insanı geçici ve bedeni hazlarda ifrat ve tefrite kaçmadan kendi yaratılışına uygun ilahi fiillerden mutluluk duymaya yönlendirmektir” şeklinde belirlenmiştir. Günümüzde pratik bir bakış açısıyla ahlak eğitiminin gayesi ahlaki karaktere sahip bireyler yetiştirmek olarak ifade edilebilir. Ahlaki karakter ise insan onurunu koruyan, ilahi kaynaklarda ve toplumun ortak mirasında yer bulan değerlerin birey tarafından içselleştirilerek kalıcı şekilde kazanılması ile oluşur. Ahlaki karakter için farklı kültür alanlarında veya ahlak eğitiminin yürütüleceği ortamdaki ihtiyaçlara bağlı olarak farklı erdemler sıralanabilir. Ancak ahlaki yargı ve davranışları geliştirmek için uzun değerler listesi oluşturmaya ihtiyaç yoktur. Adalet ve insanlığın selameti gibi birkaç miğfer değerini iyice özümsemesine destek olunması çoğu zaman yeterlidir.

Ahlak ve değerlerin insana sonradan öğretilip öğretilmeyeceği konusu antik dönemlerden beri tartışılmalıdır. Kitapta bu tartışmalar üç eksende toplanmıştır. İlk görüş ahlaki değerlerin doğuştan getirildiğine ve sonradan hiçbir şey öğretilmeyeceğine dair iken ikinci görüş doğuştan hiç bir şey getirilemeyeceği ve ahlakın sonradan kazanılan bir yapıda olduğuna dairdir. Üçüncü görüş ise bir sentez niteliğinde olup insanın doğuştan bir takım yeteneklerle dünyaya geldiği ve her alandaki öğrenmeleriyle birlikte ahlak ve değerler alanındaki öğrenmeleri de bu yeteneklerin üzerine bina edildiği görüşüdür. Bu görüş ilk defa Aristo tarafından öne sürülmüştür. Fakat İslam tarihinden İbn Miskeveyh ve Tusi, modern dönemden ise Kerschenstainer, Russell ve Adler gibi araştırmacılar çalışmalarını bu görüş üzerine bina etmişlerdir.

Eserin “Ahlak ve Değerler Eğitime Dair Örnek Çalışmalar” başlığını taşıyan ikinci bölümünde ise ahlak ve değerler eğitimine dair klasikleşmiş ve güncel çalışmalardan örnek olabilecek temel kaynaklar tanıtılmıştır. İslam tarihinde Ahlak ve değerler konusuna dair çalışmalar Hintli filozof Beydabâ'nın Kelile ve Dimne isimli eserinin çevirisiyle başlamış, akabinde Aristo'nun Nikomakhos'a Etik isimli eseri ile devam etmiştir. Bundan sonra yazılan eserler çoğunlukla Aristo'nun düşüncelerinden hareketle kaleme alınmıştır. Örneğin İbn Miskeveyh'in İslam düşüncesinde ilk ahlak kitabı olarak kabul edilen- Tehzibü'l Ahlak olarak meşhur olmuş bulunan Taharetü'l A'rak isimli eseri böyledir ve bu eser, İslam ahlak düşüncesinin şekillenmesinde çok önemli bir yere sahiptir.

İslam düşüncesinde felsefi akımların İslam'ın temel kaynaklarına dayanan eleştirisinin ve dini ve tasavvufi ekollerin sentezinin en iyi örneklerini Gazali

(ö. 1111)'de buluruz. Onda İslam ahlak düşüncesindeki geleneksel, tasavvufi hatta felsefi ahlak ekollerinin görüşlerinden örnekler bulmak mümkündür. Gazali ahlak konusundaki görüşlerini ise Mizanu'l Amel, İhya ve Eyyuhel Veled isimli eserlerinde ortaya koymuştur. Gazali İhya'da inancı ve ibadeti yalnızca bir kelam ve fıkıh problemi olarak değil, onları insanı kemale ulaştıran yönleri, edep ve ahlaka katkıları ile ele alır. Nitekim Gazali İhya'yı, "kalbi ıslah edip nefsini temizleyen şekilcilikten sıyrılıp salih amale yönelen ve hayatı boşa harcamaktan sakınan kimselere dil uzatıp nifak çıkararak, hakkı görmeyip batıla yardımcı olan, cehaleti öven kişilerle mücadele etmek için" yazdığını belirtir.

Gazali'nin Eyyuhe'l Veled isimli eseri ise, İslam aleminde en beğenilen ahlak kitabıdır ve bir müslümanın günlük hayatta nasıl davranması gerektiğini ve temel ibadet konularını özlü bir şekilde anlatır. Gazali kitabında "ey oğul" hitabıyla ibadet, ahlak ve edebe dair konuları ayet, hadis, geçmiş peygamberler sahabe, tabiin ve mutasavvıflardan rivayet edilen söz ve hikâyelerden yararlanarak herkesin anlayabileceği tarzda özlü ve basit bir şekilde anlatmaktadır. Bu bölümde ayrıca Horasanlı bilgin Nasîrudin Tusî (ö. 672/1274)'nin Ahlak-ı Nasîrî isimli eseri ve Kinalzâde Ali Efendi'nin Ahlak-ı Alaî'si ve daha yakın zamanda konu ile ilgili yapılan çalışmalar, düzenlenen sempozyumlar ve yayımlanan dergilere yer verilmiştir.

Üçüncü Bölümde ise ahlak'ın temellendirilmesi problemi ve bu bağlamda din ile ahlak ilişkisi üzerinde durulmakta ve başlıca ahlak kuramları açıklanmaktadır. Ahlakın temellendirilmesi problemi, ahlaki davranış gerçekleştiren insanın, bu davranışı gerçekleştirmesinde onu ikna eden gücün ne olduğuna odaklanır. İnsan; rahatını bozmasını gerektiğinde veya menfaatlerinden fedakârlık etmesi gerektiğinde ahlaki olanı yapma iradesini gösterme yönünde kendisini destekleyecek bir güç aramaktadır. Ahlaki olanın bilgisine ve ahlaki olanı yapmaya insanı yönlendiren güce dair sorgulamalar ahlakın temellendirilmesi problemini ortaya çıkarır. Bu problemi açıklamak amacıyla ahlak üzerine çalışan araştırmacıların düşünceleri ise eserde iki temel yaklaşımda toplanmaktadır; dini temellendirme ve dindışı temellendirme. Dinî temellendirme ahlakın temel problemlerini aşmada dinî otoriteye dayanan temellendirmedir. Ahlaki olarak iyi olan; her şeyden önce Tanrının emirleri, ahlaki kötü ise Tanrının yasakları ile belirlenir. Ahlaki bir soruna çözüm ararken, meşruiyet sağlarken, ahlaki gelişimin yolları aranırken dini kaynaklara başvuru esastır.

Dindışı temellendirme ise toplumsal temellendirme ve hümanist temellendirme başlıkları altında incelenmiştir. Ahlakın toplumsal temellendirmesi ahlaki değer ve ilkelerin insanların bir arada yaşamasının zorunluluğuna bağlı olarak zamanla oluşturulmuş ve öğrenilmiş olgular olduğu, bu değer ve ilkelerin yaptırım gücünü de toplumsal denetim mekanizmalarından aldığı yönündeki görüşlerden oluşur. Toplumsal temellendirmede esas olan ahlaki ilke ve değerlerin toplumun huzur, barış, güven ve faydasına hizmet etmesidir. Toplumsal ya da

sosyolojik temellendirme olarak isimlendirilen bu temellendirme biçimi modern anlamda ilk olarak, T. Hobbes ve J. Locke geleneği ile başlar. Buna göre ahlakın kaynağı toplumsal sözleşmeye dayandırılır.

Hümanist temellendirmede ahlakın değer ve ilkeleri insan aklı, vicdanı veya duyguları/sezgilerine dayalı olarak üretilmeye çalışılır. Ahlaki olana uymayı sağlayan otoritenin de insanın kendi aklı, vicdanı veya sezgilerine bağlı bir güç olduğu vurgusu yapılır. Ahlakın hümanist temellendirmesi insanın özü itibarıyla kendi kendine yeterli bir varlık olduğu gerçeğinden yola çıkmaktadır. İnsan kendi ahlak yasasını oluşturabilecek yetkinliğe sahip bir varlıktır. Akıl, sezgi, duygu veya duyularla insan kendisi ahlaki gerçekleri oluşturabilir ve başka bir otoriteye ihtiyaç duymadan bu gerçekliği kendisi takip edebilir.

Ahlakın otoritesinin neye dayandırıldığına dair genel eğilimler olarak ifade edilen bu temellendirme biçimleri ile ilgili bir takım kuramlar geliştirilmiştir. Çalışmada bu kuramlar, ödev ahlakı, sonuççu ahlak ve erdem ahlakı başlıklarında toplanmıştır. Ahlaki davranışın salt ödev olduğu için yapılması gerektiğini belirttiği gibi, insanın pratik aklının evrensel olarak geçerli ahlaki ilkeleri zorunlu olarak ortaya koyduğunu da belirterek rasyonalist bir ahlak anlayışı ortaya koyan Kant'a bu görüşün en güçlü temsilcisi olarak yer verilmiştir.

Erdem ahlakı, eylemin başlangıç ve sonucunu bir arada değerlendiren ve aradaki süreçleri de göz önünde bulundurarak ahlaki eylemi gerçekleştiren öznenin sahip olması gereken erdem ve niteliklere odaklan ahlak anlayışıdır. Bu ahlak anlayışında önemli olan iyi kişinin ahlaki karakterinin geliştirilmesidir. Erdem etiğinin en önemli klasik kaynağı Aristoteles'in Nikomakhos'a Etik eseridir. O, bu eserde ahlakın amacının mutluluğa ulaşmak olduğunu belirterek teleolojik bir etik anlayışı ile işe başlasa da nihayetinde ruhun mutluluğa ulaşmak için istikrarlı bir biçimde erdeme uygun davranışta bulunması gerektiğini belirterek erdem ahlakına ulaşır.

"İslam Ahlakı" başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise cahiliyeden İslam'a geçişin ahlaki anlamda ne ifade ettiği, İslam ahlakının ve İslam ahlak düşüncesinin kaynakları, İslam ahlakının ayırt edici özellikleri, gelişim yönleri ve İslam ahlakçılarının ahlaki ele alış tarzına bağlı kalınarak bireysel ahlak, aile ahlakı ve toplumsal ahlaka ilişkin konular incelenmiştir. İnsanlığı cahiliye döneminden çıkarıp insane-ı kâmile ulaştırmayı hedefleyen İslam Ahlakı Kur'an'a dayanan teolojik ve rasyonel (ilahî ve akli) bir ahlaktır. Bu ahlak temel kavramlarını Allah kelâmı olan Kuran'dan alır, bunları aklın süzgecinden geçirerek toplumların ihtiyaçlarına, ilmin gerçeklerine, çağların gelişmelerine göre düzenler. Hazreti Peygamberin sözleri ve yaşayış prensipleri, yani sünnet de ameli ahlak alanında İslam'ın bütün ahlak ve muamelatında örnek kurallar teşkil eder.

İslam Ahlak düşüncesinin gelişim yönleri, geleneksel, felsefi, kelâmî ve tasavvufî İslam ahlakı başlıklarında toplanmış ve her bir yaklaşımın önde gelen isimleri, temel argümanları, ve ilgili eserlerin içerikleri ve tezleri anlatılmıştır.

Beşinci bölümde Geleneksel ahlak düşüncesi ve eğitiminde derin köklere sahip olan ve son çeyrek yüzyılda ahlak eğitimi alanına yeni bir soluk getiren değerler eğitimi ele alınmaktadır. Bölümde farklı ülke tecrübeleri özetle sunulurken aslında son yıllarda değerler eğitimi farkındalığının evrensel bir olgu olduğu da vurularak konu incelenmiştir. Nitekim özellikle 1907-1980 yıllarından itibaren değerler eğitimi alanında yalnızca eğitimciler değil, psikologlar, sosyal psikologlar, din adamları ve hatta siyasetçiler dahi ilgi göstermişlerdir. Bu çalışmalarda dikkat çeken en önemli nokta ise değerler eğitimi çalışmalarında yeniden geleneksel değer ve tutumların yer edinmeye başlamış olmasıdır. Bölümün devamında bireyde ahlaki bir karakterin gelişimi temel gelişim ve öğrenme kuramlarından psikanalitik ve psikososyal kuramlar ile bilişsel ahlaki gelişim ve genel öğrenme kuramları ile yapılandırmacı öğrenme yaklaşımı açısından ele alınmış ve bu kuramların değerler eğitiminde yol gösterici olabilecek sonuçları incelenmiştir. Bölümde son olarak literatürde ortaya konan farklı yaklaşımlar değer aktarma yaklaşımları, değer geliştirme yaklaşımları ve bütüncül yaklaşımlar ana başlıkları altında tanıtılmakta ve bu yaklaşımların nasıl bir değerler eğitimi öngördükleri tartışılmaktadır.

Ailede değerler eğitimi konu alan altıncı bölümde öncelikle ailenin değerler eğitimindeki rolü ve önemi, sonrasında farklı aile tutumlarının değerler eğitimine etkisi ve ailede güven ve özgüven eğitiminin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Buna göre aile, çocuğun değerler ve ahlak eğitiminde en etkili kurumdur. Çünkü aile, eğitim noktasında çocuğa diğer eğitici kurumların ulaşamayacağı kadar yakın olabilmektedir. Bunun yanında Ailede değerler çok küçük yaşlarda ve bir bütün olarak hayatın anlamı gibi en üst değerlerle bağlantılı olarak öğrenildiği için bu öğrenmeler kolay sökülüp atılmayacak kadar derin bir şekilde yerleşir. Bunun en önemli nedeni çocuğun kendisini ailesi ile her yönden özdeşleştirmesidir. Çocuk ailenin kendisini toplumda konumlandırış biçimi, hayata bakışı, insanı anlamlandırma biçimi, inanç ve ideolojileri gibi pek çok faktörü bir bütünlük içinde aileden alır. Bu alış esnasında sevgi ve güven duyguları diğer eğitimsel faktörlerin hiçbirisiyle olmadığı kadar etkindir. Aileye fitri bir sevgi ve güven duygusu ile bağlı bir şekilde ve çok yönlü bir şekilde değerleri alan çocukta bu değerler daha köklü hale gelmektedir. Dolayısıyla çocuğa yönelik olarak ebeveynin takındığı tutumun çocuğun kişiliğinin şekillenmesinde çok büyük bir etkiye sahiptir. Çalışmanın ilgili bölümünde başlıca anne-baba tutumları açıklanmış ve her bir tutumun sonucunun çocuk üzerinde ne tür etkiler bıraktığı, kişilik gelişimini hangi yönde şekillendirdiği ortaya konulmuştur.

Devamında ise ancak aile tarafından kazandırılabilen ve ilk ve en önemli değer olarak nitelendirilen güven ve özgüven duygusunun ne ifade ettiği, önemi, nasıl kazandırılabilceği, ve bu süreçte dikkat edilmesi gereken hususlar ve kaçınılması gereken yanlış tutumlar anlatılmıştır.

Son iki bölümde ise, çocuğun aileden sonra uzun yıllar içinde yer aldığı ve dolayısıyla kişilik gelişiminin şekillenmesinde aileden sonra ikinci sırada yer alan okul ve sınıfa değerler eğitimi konusu ele alınmıştır. Günümüzde okul öncesi eğitimin de yaygınlaşmasıyla birlikte okul çağı artık karakter gelişiminin en yoğun olduğu ilk çocukluk dönemine kadar inmiştir. Bu sebeple ilk olarak okulun değerler eğitimindeki yeri ve önemi ele alınmış, sonrasında ise Türkiye’de değerler eğitimi, müfredatta değerle eğitimi ve okul genelinde değerler eğitimi bağlamında yürütülebilecek çalışmalar, eğitimcilere bu alanda bir fikir vermek amacıyla maddeler halinde sunulmuştur. Bölüm sonunda ise insanlar arası ilişkilerde tahammülsüzlük ve benmerkezci düşünceden kaynaklanan sorunların giderek arttığı günümüzde okullarda kazandırılması gereken değerlerin başında “hoşgörü”nün geldiği vurgulanmış ve bu değer ne olduğu, nasıl kazandırılabileceği etkinlik önerileri de sunularak anlatılmıştır.

